

*Εικόνα 1. Ο Ανδρέας Μουσοξύδης.
Αναγνωστική Εταιρία Κέρκυρας.*

Προσπάθεια αναδιάρθρωσης και νέοι προσανατολισμοί: η προσφορά του Ανδρέα Μουστοξύδη στην Εκπαίδευση

Παππάς Θεόδωρος

Από τα πρώτα χρόνια του αγώνα για την απελευθέρωση του έθνους, υπό την επήρεια του νεοελληνικού Διαφωτισμού, έγινε φανερό ότι, εκτός από τη στρατιωτική νίκη, προϋπόθεση για την οργάνωση του ελληνικού κράτους αποτελούσε η συγκρότηση ενός ολοκληρωμένου εκπαιδευτικού συστήματος. Αδήριτη παρουσιαζόταν η ανάγκη να «φωτισθεί» ο λαός.

Οι βασικές αρχές για την εκπαίδευση του νεοσύστατου κράτους τέθηκαν στα χρόνια 1830-1856.¹ Ο Καποδίστριας έδειξε ιδιαίτερη ευαισθησία στην υπόθεση της παιδείας και χάραξε την εκπαιδευτική πολιτική του σε συνεργασία με τον Ανδρέα Μουστοξύδη και τον Νικόλαο Χρυσόγελο, γραμματέα (υπουργό) των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης. Στο κείμενο που ακολουθεί θα προσπαθήσω να αποτιμήσω την προσφορά του σπουδαίου αυτού Κερκυραίου λογίου που σφράγισε με την πορεία του την εκπαιδευτική πολιτική όχι μόνο στα Επτάνησα αλλά και στην Ελλάδα ολόκληρη.²

Ο Ανδρέας Μουστοξύδης (1785-1860) κατέχει περίοπτη θέση μεταξύ των προσωπικοτήτων μείζονος πνευματικού διαμετρήματος που είχε να επιδείξει

ο Ελληνισμός κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Πρόκειται για πολυσχιδή προσωπικότητα, ιστορικό, φιλόλογο, αρχαιολόγο, πολιτικό, ενώ ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την παιδεία. Ειδικά σ' αυτήν την τελευταία ενασχόλησή του διακρίνουμε δύο σημαντικές περιόδους. Κατά την πρώτη διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην οργάνωση ενός σωστά διαρθρωμένου εκπαιδευτικού συστήματος, όταν ο Ιωάννης Καποδίστριας του ανέθεσε την ευθύνη των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Αίγινας, τον Οκτώβριο του 1829. Στη δεύτερη περίοδο, ως Άρχων της Παιδείας της Ιονίου Πολιτείας, από το 1834, με μεγαλύτερη πλέον εμπειρία, πρότεινε λύσεις για την αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης της Επτανήσου και εισηγήθηκε τη χρήση της ελληνικής γλώσσας.

Ο Μουστοξύδης προσπάθησε να εδραιώσει εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, εφάρμοσε τη λειτουργία ειδικών σχολείων, πανεπιστημιακών σχολών, τη συμμετοχή των γυναικών στην εκπαίδευση, φρόντισε για καλύτερη στελέχωση της εκπαίδευσης και έλαβε αρκετά άλλα μέτρα. Όμως, οι παρεμβάσεις αυτές δεν απέδωσαν όσο θα επιθυμούσε, καθώς η εποχή ήταν ταραγμένη και τα εκπαιδευτικά αναγκαστικά δέχονταν τις πιέσεις και τις επιπτώσεις των

-
1. Στο πρώτο συνταγματικό κείμενο της Ελλάδος δεν υπάρχουν ειδικά άρθρα για την εκπαίδευση. Τα καθήκοντα της παιδείας ανατίθενται στον υπουργό Εσωτερικών και ορίζεται η αλληλοδιδασκτική ως μέθοδος διδασκαλίας. Υπεύθυνος για την εκπαίδευση ήταν ο *Εφορος της Παιδείας*. Στη θέση αυτή τοποθετήθηκε πρώτα ο Θεόκλητος Φαρμακίδης και στη συνέχεια ο Γρηγόριος Κωνσταντάς. Πρώτος Υπουργός Παιδείας διορίστηκε ο Γεράσιμος Κώππας, το 1827. Για περισσότερα, βλ. Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, Αθήνα 1986, τόμ. Α', σσ. κς' -κζ', τόμ. Β', σελ. 303.
 2. Μια πρώτη μορφή αυτού του κειμένου ανακοινώθηκε στο Επιστημονικό Συνέδριο «Η Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα (1864-2004)», που συνδιοργάνωσαν η Ακαδημία Αθηνών και η Βουλή των Ελλήνων στην Αθήνα, στις 27 Φεβρουαρίου 2004.

πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων. Εν όψει της ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα, τα προβλήματα της υποδομής, της μόρφωσης των εκπαιδευτικών, της χρηματοδότησης, της σύνθεσης των μαθητικών τάξεων, μετατοπίστηκαν στο θέμα του εθνικού ή όχι χαρακτήρα της εκπαίδευσης. Επίσης, η ενασχόλησή του με την πολιτική, οι αντιδράσεις της διοίκησης, οι προσωπικές αντιπαλοότητες και ο περιορισμένος χρόνος που διαχειρίστηκε τα της παιδείας, δεν του επέτρεψαν να υλοποιήσει αυτό που οραματίστηκε για τις τρεις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Παρ' όλα όμως τα προβλήματα, η θητεία του Ανδρέα Μουστοξύδη, οι προτάσεις του, το όραμά του για την παιδεία, συνέβαλαν στην βελτίωση της μόρφωσης του λαού.³

Με πρόσκληση του Καποδίστρια, ο Μουστοξύδης κατέλθε στην Ελλάδα, όπου ο Κυβερνήτης του ανέθεσε να οργανώσει την εκπαίδευση του νεοσύστατου κράτους. Προτού ακόμη έρθει στην πατρίδα, ο Καποδίστριας του είχε γράψει από το Βερολίνο επιστολή και τον είχε παρακαλέσει να συντάξει κατάλογο με τα ονόματα των ορφανών Ελλήνων των ακτών της Αδριατικής και να φροντίσει για την εισαγωγή τους σε κατάλληλα σχολεία. Του είχε ζητήσει επίσης πληροφορίες για βιβλία, να βρει κανονισμούς λειτουργίας σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και, τέλος, να συλλέξει από

την Βενετία πληροφορίες για το Βυζάντιο.⁴

Ο Μουστοξύδης έφτασε στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1829 και εγκαταστάθηκε στην Αίγινα. Ο Καποδίστριας αναγνωρίζει σε ευχαριστήριο έγγραφο⁵ την αξία, αλλά και την προθυμία του Μουστοξύδη να προσφέρει για την παιδεία του Έθνους: «Έμπιστευθέντες εις τὰ φῶτα καὶ τὴν ἀρετὴν σου τὴν διεύθυνσιν τῶν σπουδαιοτέρων πραγμάτων, δὲν ἀμφιβάλλομεν παντελῶς, ὅτι θέλεις δικαίως τὴν ἐκλογὴν μας, ἐκπληρῶν μὲ τὸν ὅποιον χαρακτηρίζεσαι ζῆλοντὰ καθήκοντά σου. Δὲν ἐβράδυνες νὰ μᾶς βεβαιώσης ἐξ αὐτῶν τῶν πρώτων πράξεων ὅσα ἐφρονούσαμεν περὶ σοῦ. Σὲ εἶδομεν φιλόστοργον πατέρα εἰς τὴν προστασίαν τῶν ὀρφανῶν, ἔμπειρον ὁδηγὸν τῶν παιδῶν καὶ ἀγωνοθέτην δίκαιον εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς ἀρετῆς· εἰς δὲ τὸν ὀργανισμὸν τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τὴν σύστασιν τοῦ Τυπικοῦ Σχολείου, σοφὸν εἰσηγητὴν καὶ πρόθυμον συμπράκτορα».

Όταν ανέλαβε, μαζί με τους συνεργάτες του, την ευθύνη για την οργάνωση της δημόσιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα, ο Μουστοξύδης είχε να αντιμετωπίσει πολλά προβλήματα, όπως οι ανύπαρκτες δομές του εκπαιδευτικού συστήματος, η έλλειψη πόρων, σχολικών κτηρίων, κατάλληλου διδακτικού προσωπικού, η έλλειψη σχολικών εγχειριδίων, το αντιδραστικό εκκλησιαστικό πνεύμα και πολλά άλλα.⁶

3. Βλ. Ελένη Κούκου, *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία, 1803-1822. Η Φιλόμουσος Έταιρεία της Βιέννης*, Αθήνα 1958, σσ. 7-15. Αγάθη Νικοκάβουρα, *Ο Ανδρέας Μουστοξύδης και η Παιδεία*, Κέρκυρα 1965, σσ. 19-23.
4. Βλ. Α. Νικοκάβουρα, *ό.π.*, σσ. 35-36.
5. Γ.Α.Κ., Υπουργείο Θρησκείας, Σχολικά, φάκ. 21, 6 Νοεμβρίου 1829.
6. Τα προβλήματα της παιδείας, οι αντιξοότητες, καθώς και το όλο κλίμα της εποχής, παρουσιάζονται ζωντανά μέσα από σειρά επιστολών, που ανταλλάγησαν μεταξύ του Μουστοξύδη και του Καποδίστρια από τον Οκτώβριο του 1829 έως το Σεπτέμβριο του 1831. Μέρος των επιστολών αυτών αποκλείεται στο Αρχείο Μουστοξύδη στην Κέρκυρα και άλλες στα Γ.Α.Κ. Βλ. και *Επιστολαί Ή. Α. Καποδίστρια Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος...* (έκδοθεῖσαι δὲ παρὰ Ε.Α. Βέταντ, μετάφρ. Μ. Γ. Σχινᾶ), τόμ. Β', Αθήνα 1841, σσ. 25, 81, 106, 192, 235, 338, 354. Το Αρχείο του Μουστοξύδη δεν έχει ακόμη ταξινομηθεί. Έχει την αρχική αρχειοθέτηση του Μάρκου Θεοτόκη, του 1886. Αποτελείται από 30 δεσμίδες, κάθε μια από τις οποίες περιλαμβάνει έναν αριθμό φακέλων. Η αλληλογραφία με τον Καποδίστρια βρίσκεται στις δεσμίδες Ε', ΣΤ', Θ', Ι', ΙΑ', ΙΒ' και ΙΓ'. Για την ιστορία του αρχείου βλ. Αγάθη Νικοκάβουρα, «Τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἀνδρέα Μουστοξύδη», *Πρακτικὰ Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου* (23-29 Σεπτεμβρίου 1965), τόμ. Α', Αθήνα 1967, σσ. 146-152 και «Έρευνα ἔργων καὶ χειρογράφων τοῦ Ἀνδρέα Μουστοξύδη», *Θησαυρισματα* 1 (1962), σσ. 89-108. Η πιο πρόσφατη αποτίμηση αυτού του αρχείου έγινε από την Αλίκη Νικηφόρου, *Ζητήματα διαχείρισης τεκμηρίων ποθησιακῆς κληρονομιάς. Αρχεῖο Ἀνδρέα Μουστοξύδη, βιβλία καὶ καθημερινὰ στο Πειρίδιο Κληροδοτήμα. Μία χρονίζουσα εκκρεμότητα*, Αθήνα 2012.

Κάτω από αυτές τις δύσκολες συνθήκες, ο Κερκυραίος λόγιος θα προσπαθήσει, μαζί με τον Καποδίστρια, να αναδείξει την εκπαίδευση σε εθνική υπόθεση. Θεωρεί, όπως και ο Κοραΐς, βασική προϋπόθεση για την αναγέννηση και ανασυγκρότηση του κράτους και του έθνους τη σωστή παιδεία. Η προτροπή του Κοραΐ «δράξασθαι παιδείας» αποτελεί ιδανικό που καθορίζει τη στάση και του Μουστοξύδη.

Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα, κάτω από την επίδραση του νεοελληνικού Διαφωτισμού και ιδιαίτερα των ιδεών του Κοραΐ, κυριαρχεί ένα ανανεωτικό πνεύμα στην ελληνική εκπαίδευση. Ιδρύονται νέα σχολεία στην Αθήνα, στα Ιωάννινα, στη Χίο, τη Σμύρνη, στις Κυδωνίες και σε άλλες περιοχές. Ανανεώνονται οι διδασκαλίες, χρησιμοποιούνται σύγχρονες διδακτικές μέθοδοι, δίδεται έμφαση στην αρχαία ελληνική φιλολογία, τη φιλοσοφία και στις επιστήμες.

Οι προσπάθειες του Μουστοξύδη, οι προτάσεις, τα σχέδια και οι ρυθμίσεις που προωθεί, απηχούν το ενδιαφέρον του Καποδίστρια για τη συστηματοποίηση της εκπαίδευσης και την ίδρυση σχολείων. Ο Μουστοξύδης έδινε ιδιαίτερη σημασία στην αξία της παιδείας ως βασικού στοιχείου της πολιτικής συγκρότησης. Η μόρφωση και η αγωγή του λαού κρίνονται ως απαραίτητες προϋποθέσεις για την αναγέννηση του ελληνισμού, την πρόοδο και την ευημερία της κοινωνίας. Γι' αυτό, προσπάθησε με όλες του τις δυνάμεις να οργανώσει την ελληνική παιδεία σε ένα δομημένο κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα: φρόντισε για την ίδρυση και εποπτεία σχολείων, τη συγκρότηση διδακτικού εκπαιδευτικού προσωπικού, την εφαρμογή συγκεκριμένων μεθόδων διδασκαλίας κ.τ.λ.

Ο Μουστοξύδης είχε συγκεκριμένη εκπαιδευτική φιλοσοφία και πολιτική. Έδωσε προτεραιότητα στην ηθική και θρησκευτική αγωγή και συνέδεσε την εθνική εκπαίδευση με τη συστηματική διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και ιστορίας. Στόχος του ήταν να δημιουργηθούν παραγωγικοί και ενσυνείδητοι πολίτες του νέου κράτους «ἀγαθοὶ πολῖται ὠφέλιμοι εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τοὺς ὁμοίους». Πίστευε ότι ο εξευρωπαϊσμός της ελλαδικής κοινωνίας μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της εθνικής διαπαιδαγώγησης. Στο πλαίσιο αυτών των αντιλήψεων του για την οργάνωση της παιδείας διαμορφώθηκε η εκπαιδευτική του πολιτική, που διακρίνεται, κυρίως, από τρία χαρακτηριστικά: την προτεραιότητα που έδωσε στην οργάνωση της στοιχειώδους εκπαίδευσης, στον συγκεντρωτικό χαρακτήρα διοίκησης και εποπτείας των σχολείων, καθώς και στα αυστηρά παιδονομικά μέτρα που εφαρμόζε στα σχολεία. Εργάστηκε για να αυξηθεί ο δημόσιος έλεγχος στο χώρο της παιδείας και πρωταγωνίστησε στην ίδρυση και τη διοργάνωση κρατικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Τον Οκτώβριο του 1829 τοποθετήθηκε από τον Καποδίστρια «Πρόεδρος τῆς ἐπὶ τοῦ Ὀρφανοτροφείου Ἐπιτροπῆς». Διορίστηκε, επίσης, «Διευθυντῆς καὶ Ἔφορος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου», «Ἔφορος τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου» και «Διευθυντῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου».

Ανταποκρινόμενος στα νέα του σύνθετα καθήκοντα, συνέβαλε τα μέγιστα στην οργάνωση της παιδείας. Συνέταξε και υπέβαλε προς την κυβέρνηση νομοσχέδια, διατάγματα και κανονισμούς για την ίδρυση σχολείων. Ίδρυσε και οργάνωσε την Αρχαιολογική Υπηρεσία, την Εθνική βιβλιοθήκη⁷ και το Εθνικό Τυπογραφείο. Ενδιαφέρθηκε, επίσης, για τη σύσταση εκπαιδευτικών επιτροπών, οι οποίες ήταν επιφορτισμένες με το έργο της συγγραφής,

7. Εισηγούμενος τη δημιουργία της Εθνικής Βιβλιοθήκης, ο Μουστοξύδης τονίζει (31-12-1930): «Ἡ βιβλιοθήκη καὶ ἡ τυπογραφία εἶναι οἱ δύο ὄχθοι οἱ μεταδίδοντες τῆς παιδείας τὰ νάματα», *Αἰγιναία* 1 8 3 1, παράρτημα του πρώτου αριθμού, σ. 33 (=Απ. Β. Δασκαλάκης, *Κείμενα - Πηγαι τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Σειρά Τρίτη. Τὰ περὶ παιδείας*, Αθήνα 1968, σ. 1590). Πολλά εκθέματα του Εθνικού Μουσείου και χειρόγραφα της Εθνικής Βιβλιοθήκης έχουν διασωθεί χάρις στις ενέργειες του Ανδρέα Μουστοξύδη, από την εποχή που ήταν «Πρόεδρος τῆς ἐπὶ τοῦ Ὀρφανοτροφείου Ἐπιτροπῆς, Διευθυντῆς καὶ Ἔφορος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου».

της μετάφρασης, της αναθεώρησης και της έκδοσης σχολικών εγχειριδίων.

Ευθύς μόλις ανέλαβε τη διοίκηση του Ορφανοτροφείου ο Μουστοξύδης προσπάθησε να αναδιοργανώσει με τον καλύτερο τρόπο το ίδρυμα. Εμπλούτισε με νέα βιβλία τη βιβλιοθήκη, προσκάλεσε νέους διδασκάλους, όπως τον Αθ. Αβραμιάδη για το μάθημα της μουσικής, τον Δημ. Χαλικιόπουλο για την ιχνογραφία και τον Προκόπιο Τυπάλδο για το μάθημα των θρησκευτικών. Όλοι αυτοί προστέθηκαν στο ήδη υπάρχον διδακτικό προσωπικό, τον Νεόφυτο Νικητόπουλο, τον Γρηγόριο Κωνσταντά, τον Λεόντιο Καμπάνη, τον Γεράσιμο Ζωχιο κ.ά. Φρόντισε, επίσης, για την τήρηση του κανονισμού και πρότεινε τη λήψη αυστηρών μέτρων για την ομαλή λειτουργία του ιδρύματος.⁸

Με ενέργειές του κατέστησε το Πρότυπο Σχολείο της Αίγινας κέντρο εκπαίδευσης διδασκάλων στη μέθοδο της αλληλοδιδασκτικής. Το Πρότυπο προετοίμαζε τους μαθητές για την εισαγωγή τους στο Κεντρικό Σχολείο και μετεκπαίδευε τους ήδη υπηρετούντες δασκάλους, ενώ το Κεντρικό προετοίμαζε κυρίως αυτούς που θα δίδασκαν στα δευτεροβάθμια «ελληνικά» σχολεία. Στο Κεντρικό Σχολείο δίδασαν γνωστοί λόγιοι, όπως οι Γεώργιος Γεννάδιος, Ιωάννης Βενθύλος και Ιωάννης Κοκκώνης. Ο Μουστοξύδης φρόντισε για την στελέχωση του σχολείου με ικανούς νέους διδασκάλους, την πλήρωση των κενών θέσεων και τον εμπλουτισμό του προγράμματος σπουδών με νέα μαθήματα.⁹ Εκτός από τα μαθήματα της ελληνικής γλώσσας, γεωγραφίας, ιστορίας, μαθηματικών, γαλλικής γλώσσας, διδάσκεται η φιλοσοφία, η μουσική κ.ά. Εισήγαγε, επίσης, την τεχνική εκπαίδευση στο πρόγραμμα. Το Κεντρικό απέκτησε από νωρίς φή-

μη σημαντικότετου σχολείου και ο αριθμός των μαθητών του συνεχώς αυξανόταν. Σε επιστολή του προς τον Μουστοξύδη, στις 9 Μαρτίου 1830, ο Καποδίστριας σημειώνει¹⁰ με ικανοποίηση: «Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπανταχόθεν συρρέοντων σπουδαστῶν εἰς τὸ κατὰστημα τοῦτο, τὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα διδάσκονται εἰς ἐκάστην κλάσιν καὶ αἱ γενόμενα ἐπὶ τούτων πρῶται ἐξετάσεις [...] πραγματοποιοῦσι τὰς ἐλπίδας μας, καὶ μᾶς ὑπόσχονται τὴν ἔκβασιν τῶν προσδοκωμένων».

Ο Μουστοξύδης επιμελήθηκε και δημοσίευσε τον κανονισμό λειτουργίας του Σχολείου, με τον οποίο προσδιορίζονταν τα καθήκοντα του εφόρου, των δασκάλων, των μαθητών, καθώς και ο τρόπος διεξαγωγής των εξετάσεων.¹¹ Συνεργάστηκε στενά με τα άλλα μέλη της Επιτροπής Παιδείας, τον Κοκκώνη, τον Κωνσταντά, τον Γεννάδιο και τον Βενθύλο και, παρ' όλα τα προβλήματα που προέκυψαν από τη συνεργασία αυτή, προώθησε τη λειτουργία των σχολείων, ενώ, παράλληλα, φρόντισε και για τους φοιτητές που σπούδαζαν στην Ιταλία και τη Γαλλία, αυτούς οι οποίοι θα αποτελέσουν αργότερα τον πυρήνα για τη στελέχωση των υπηρεσιών του ελληνικού κράτους.¹²

Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση εφάρμοσε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, η οποία απέβλεπε στην παροχή στοιχειωδών γνώσεων σε μεγάλο αριθμό μαθητών. Το κύριο χαρακτηριστικό της μεθόδου αυτής είναι ότι αποτελούσε μέσο για γρήγορη και οικονομική διδασκαλία μεγάλου αριθμού μαθητών. Το δεύτερο χαρακτηριστικό της ήταν ότι ο δάσκαλος εκπαίδευε ξεχωριστά τα μεγαλύτερα παιδιά και στη συνέχεια τους ανέθετε να διδάξουν ως «πρωτόσχολοι» τα μικρότερα σε oligομελείς ομάδες. Η γνωστική και διδακτική ανεπάρκεια των

8. Γ.Α.Κ., Υπουργείο Παιδείας, Σχολικά, φάκ. 27, 1830 (Απ. Β. Δασκαλάκης, *ό.π.*, σσ. 932 κ.ε.).

9. Γ.Α.Κ., Υπουργείο Παιδείας, φάκ. 22, 1829 (Απ. Β. Δασκαλάκης, *ό.π.*, σ. 572).

10. Χειρόγραφα Εθνικής Βιβλιοθήκης, αρ. 1896 (Απ. Β. Δασκαλάκης, *ό.π.*, σ. 840).

11. Γ.Α.Κ., Υπουργείο Παιδείας, φάκ. 36, 1831 (Απ. Β. Δασκαλάκης, *ό.π.*, σσ. 1690-1696). Βλ. και Γιάννης Κόκκωνας, *Οι μαθητές του Κεντρικού Σχολείου (1830-1834)*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1997. Χάρης Μπαμπούνης, *Η εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο. Διοικητική οργάνωση και εκπαιδευτική λειτουργία*, Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1996, σσ. 368-384.

12. Για περισσότερα βλ. Ελένη Κούκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ Παιδεία, (1 8 2 7 - 1 8 3 2), Β', Τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῆς Αἰγίνης*, Αθήνα 1972.

πρωτόσχολων αντιμετωπιζόταν με ένα αυστηρό σύστημα πειθαρχίας και ένα μηχανικό σύστημα εργασίας, με τον δάσκαλο να δίνει εντολές και τους πρωτόσχολους να τις εφαρμόζουν. Πρόκειται για τη γνωστή λαγκαστριανή μέθοδο (από το όνομα του δασκάλου Joseph Lancaster), που εφαρμόστηκε στην Αγγλία και τη Γαλλία. Στην Ελλάδα προβλήθηκε από τον Αδαμάντιο Κοραή. Η μέθοδος εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στον ελλαδικό χώρο στην Κέρκυρα το 1819, με πρωτοβουλία του Αθανάσιου Πολίτη.

Στο πλαίσιο αυτής της διδασκαλίας, ο Μουστοξύδης ενέκρινε εισήγηση του Ι.Π. Κοκκώνη, που ήταν επιθεωρητής των σχολείων της Πελοποννήσου, για την επιλογή του εγχειριδίου του Charles L. Sarazin, *Manuel des écoles élémentaires ou Exposé de la methode d'enseignement mutuel* (Παρίσι 1829), το οποίο και μεταφράζει ο ίδιος ο Κοκκώνης και εκδίδεται από το Εθνικό Τυπογραφείο το 1830, με τον τίτλο *Έγχειρίδιον διὰ τ' ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεία ἢ Ὀδηγὸς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου*.¹³

Για να εδραιωθεί το οικοδόμημα της παιδείας έπρεπε να τεθούν γερὰ θεμέλια γι' αυτό πολύ σωστά ο Μουστοξύδης έριξε το κέντρο βάρους των προσπαθειών του στην οργάνωση της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Στη συνέχεια, όμως, ασχολήθηκε και με τα προβλήματα της μέσης εκπαίδευσης. Ενέκρινε και προώθησε προς την Κυβέρνηση προτάσεις και σχέδια, όπως αυτό του Αλέξανδρου Στούρτζα (*Σχέδιον περι ἐθνικῆς ἀνατροφῆς καὶ δημοσίου παιδείας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἰδέαι προκαταρκτικά, 1829*), όπου προτείνεται για τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία και η τάξη των «είσαγωγικῶν μαθημάτων»,

δηλ. η διδασκαλία γραμματικής, ιστορίας, γεωγραφίας και ιχνογραφίας. Προώθησε, επίσης, την πρόταση του Ι.Π. Κοκκώνη (*Στοχασμοὶ περὶ συντάξεως ἢ διοργανισμοῦ τῆς κοινῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν γένει = Πίναξ παραστήνων τὸν διοργανισμὸν τῆς κοινῆς ἐκπαιδεύσεως κατὰ τοὺς τρεῖς βαθμοὺς τῆς παιδείας, 1829*),¹⁴ αλλά και προτάσεις δικές του, όπως το σχέδιο της επί της Προπαιδείας Επιτροπής στην οποία συμμετείχε και ο ίδιος. Η επιτροπή αυτή υπέβαλε *Σχέδιον περὶ δημοσίου ἐκπαιδεύσεως (1830)* και πρότεινε την ίδρυση προκαταρκτικῶν ἢ ἐλληνικῶν σχολείων τριετοῦς φοιτήσεως, κάτι δηλ. μεταξὺ των αλληλοδιδασκτικῶν σχολείων και του Κεντρικού.¹⁵ Και, επειδή παρατηρήθηκε μεγάλη ανομοιομορφία στη λειτουργία των ἐλληνικῶν σχολείων, η επιτροπή εισηγήθηκε τρόπους καλύτερης διοργάνωσης. Όμως, παρά τις προτάσεις του Μουστοξύδη, η Κυβέρνηση δεν έλαβε ιδιαίτερα μέτρα για την ομοιομορφη οργάνωσή τους.¹⁶

Γενικότερα, οι περισσότερες από τις εκπαιδευτικές προσπάθειες του Μουστοξύδη για την συγκρότηση εκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν θα ακυρωθούν στην πράξη από τις ανώμαλε συνθήκες της εποχής, από την ανεπάρκεια χρηματοδότησης, την έλλειψη επαρκούς αριθμοῦ διδασκόντων, βιβλίων και κατ'ἀλλλων εκπαιδευτηρίων. Επίσης, οι κακές προσωπικές σχέσεις και οι έριδες μεταξύ των διδασκόντων, οι διαφωνίες του με τον Γεννάδιο και τον Βενθύλο, οι αντιδράσεις των μαθητῶν του Κεντρικού Σχολείου, δυσχέραναν την εφαρμογή του εκπαιδευτικού έργου του.

Το έργο του εμποδίστηκε, επίσης, με πάθος από αυτούς οι οποίοι αντιστάθηκαν στην εκπαιδευτική

13. Βλ. και Χρήστος Τζήκας, *Ο Ι. Π. Κοκκώνης και ο ρόλος του στη δεμεδίωση και τα πρώτα βήματα της δημοτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1999, σσ. 72-99· Χάρης Μπαμπούνης, *ό.π.*, σσ. 207-315.

14. Βλ. Ελένη Μπελιά, «Ανέκδοτος πίναξ διοργανισμοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον», *Παρασός* 9 (1967), σσ. 303-311.

15. Βλ. Γ.Α.Κ., Υπουργείο Παιδείας, φ. 30. Το σχέδιο παρατίθεται στο βιβλίο του Δ. Αντωνίου, *Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμοῦ στο νεοελληνικό κράτος. Το σχέδιο της επιτροπῆς τοῦ 1833*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1992, σσ. 185-188.

16. Για την ανώτερη βαθμίδα της εκπαίδευσης τόσο ο Μουστοξύδης όσο και ο Καποδίστριας δεν πρόλαβαν να ενδιαφερθούν. Δεν ήταν εναντίον της ίδρυσης του Πανεπιστημίου. Απλώς, η δολοφονία του Κυβερνήτη σταμάτησε κάθε προσπάθεια. Για τις εναντίον του αιτιάσεις βλ. Fr. Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια, η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος (1828-1833) και τα μέσα για να επιτευχθῆ ἡ ανοικοδόμησή της*, Λειψία 1833, μτφρ. Α. Σπύλιου, εκδ. Τολίδη, Αθήνα x.x., σ. 96. Βλ. και Ελένη Κούκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ Παιδεία, (1827-1832)*, ό.π., σσ. 166-167.

πολιτική του Καποδίστρια και οι οποίοι κατηγορούσαν τον Κυβερνήτη για «καταδιωγμόν τῶν πεπαιδευμένων» και ότι ήταν «φωτοσβέστης». Στο πλαίσιο αυτό των πολιτικών αντιπαραθέσεων οι φιλελεύθεροι αμφισβήτησαν την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, στηλίτευσαν το χαμηλό επίπεδο του Πρώτου Σχολείου και των άλλων κρατικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και, τέλος, εκτόξευσαν ύβρεις και συκοφαντίες κατά των στενών συνεργατών του Καποδίστρια, κυρίως του Μουστοξύδη και του Κοκκώνη.¹⁷

Η εργατικότητα του Μουστοξύδη, η ευρωπαϊκή του μόρφωση, η ιδιαίτερη σχέση του με τον Καποδίστρια και, ίσως, ο ιδιότροπος χαρακτήρας του, προκάλεσαν φθόνο και μικρότητες σε αρκετούς από τους συνεργάτες του. Έτσι, το έργο του υπονομεύτηκε από τις ραδιουργίες και τις σκευωρίες. Τον κατηγορούσαν ότι έκανε κακές εισηγήσεις στον Καποδίστρια για τον Γεννάδιο. Το αρνήθηκε κατηγορηματικά. Οι καλές του σχέσεις με τον Αδαμάντιο Κοραή εντάθηκαν και αυτές. Απογοητευμένος και πικραμένος, μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη, υπέβαλε την παραίτησή του στις 4 Οκτωβρίου 1831 και στις αρχές Μαΐου 1832 επέστρεψε στην Κέρκυρα.

Ο Μουστοξύδης εργάστηκε με ζήλο για να πραγματώσει την εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια και κατόρθωσε να αφήσει και την προσωπική του σφραγίδα στα εκπαιδευτικά πράγματα της Ελλάδας κατά την Καποδιστριακή περίοδο. Τα ενδιαφέροντά του κάλυπταν ένα ευρύτατο φάσμα αντικειμένων από τα πολιτειακά θέματα, την οργάνωση και τη διοίκηση της Εκπαίδευσης, τη συγγραφή και την έρευνα. Αποδείχθηκε άξιος της εμπιστοσύνης του Κυβερνήτη και, όπως ήταν φυσικό, δέχθηκε τα βέλη της κριτικής των πολιτικών αντιπάλων του Καποδίστρια.

Εγκατεστημένος πλέον στην Κέρκυρα, ο Ανδρέας Μουστοξύδης εκλέγεται, τον Φεβρουάριο του 1833, βουλευτής στην Δ' Βουλή και την 1 Σεπτεμβρίου 1834 διορίζεται από τον αρμοστή Nugent Άρχων της Παιδείας της Ιονίου Πολιτείας, δηλαδή υπουργός Παιδείας. Παρατίθηκε το 1835 και διορίστηκε εκ νέου το 1857.

Ήδη από την άφιξή του στην Κέρκυρα μετείχε στην επιτροπή για την εποπτεία της δημόσιας εκπαίδευσης, που είχε συσταθεί μετά τον θάνατο του Guilford. Εργάστηκε με σθένος για την οργάνωση της εκπαίδευσης και τη χρήση της ελληνικής γλώσσας. Η χρήση της ελληνικής γλώσσας είχε καθιερωθεί από τα συντάγματα του 1803 και 1817, αλλά με διάφορες προφάσεις δεν είχε εισαχθεί στη διοίκηση. Μετά από πολλούς αγώνες καθιερώθηκε η ελληνική ως η επίσημη γλώσσα του Ιονίου κράτους στις 2 Ιουνίου 1849, για να εφαρμοστεί το μέτρο από την 1η Ιανουαρίου 1852.

Η κατάσταση της παιδείας στα Επτάνησα αυτήν την εποχή δεν ήταν η καλύτερη, παρ' όλη την πρόοδο που είχε σημειωθεί στον τομέα της εκπαίδευσης. Από την εποχή της Βενετοκρατίας, ο πολύς κόσμος έμεινε αγράμματος και οι λίγοι ευγενείς που ήθελαν να σπουδάσουν έφευγαν για την Ιταλία. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Ανδρέα Ίδρωμένου και του Μάριου Πιέρη, δεν υπήρχε κανένα δημόσιο εκπαιδευτήριο στην Κέρκυρα, ούτε βιβλιοθήκη, ούτε τυπογραφείο.¹⁸ Υπήρχαν όμως μικρά ιδιωτικά εκπαιδευτήρια και οι λεγόμενες Ακαδημίες,¹⁹ όπως αυτή των γονίμων (dei fertili), των εξασφαλισμένων (degli assicurati), των περιπλανωμένων (quos Phoebus vocaterrantes), οι οποίες κάλυπταν εν μέρει την έλλειψη της δημόσιας εκπαίδευσης. Ανασχετικός παρά-

17. Βλ. και Ε.Ι. Μανής, *ό.π.*, σσ. 77-88.

18. Βλ. Ανδρέας Μ. Ίδρωμένος, «Περὶ τῆς ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις ἐκπαιδύσεως ἀπὸ τῆς εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ὑποταγῆς μέχρι τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀποκαταστάσεως (1386-1864)», *Ἀπτικὸν Ἡμερολόγιον*, τομ. 8 (1874), σσ. 198-237. Σπυρίδων Θεοτόκης, «Περὶ τῆς ἐκπαιδύσεως ἐν Ἑπτανήσῳ (1453-1864)», *Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ* 5 (1956), σσ. 9-140. Πρβλ. και Παναγιώτα Τζιβάρη, *Σχολεῖα καὶ δάσκαλοι στὴ Βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (16ος-18ος αἰ.)*, διδακτ. διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 2000.

19. Βλ. Α. Μουστοξύδης, «Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημιῶν καὶ τῶν συγχρόνων αὐταῖς λογίων», *Πρακτικὰ τῆς ἐν Κερκύρᾳ Ἑταιρίας τῶν Φιλομαθῶν*, Κέρκυρα 1864, σσ. 9-21. Αναδημοσίευση *Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ*, τομ. 24 (1980), σσ. 161 - 175. 9-21.

γοντας για την ανάπτυξη σοβαρής ιδιωτικής πρωτοβουλίας υπήρξε η εκπαιδευτική πολιτική της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας και η έλλειψη ενδιαφέροντος εκ μέρους της βενετικής διοίκησης. Η Βενετική Δημοκρατία επέτρεψε τη δημιουργία δημόσιων σχολείων στα Ιόνια νησιά από το πρώτο μισό του 16ου αιώνα· στην Κέρκυρα το δημόσιο σχολείο, που λειτούργησε με κοινοτικά χρήματα, εγκρίθηκε το 1535 και λειτούργησε μέχρι το 1797 με δύο δασκάλους. Παράλληλα με το κοινοτικό σχολείο, λειτουργούσαν επίσης στην Κέρκυρα το Αρχιεπισκοπικό Ιεροσπουδαστήριο από τη ρωμαιοκαθολική εκκλησία, το Ιεροσπουδαστήριο της ελληνορθόδοξης εκκλησίας (καταργήθηκαν το 1797) και το «Κοινόν Φροντιστήριο».²⁰

Με τους Δημοκρατικούς Γάλλους (1797-1799) ιδρύθηκε δημόσια βιβλιοθήκη και το πρώτο τυπογραφείο στην Κέρκυρα. Σοβαρή προσπάθεια για την οργάνωση της παιδείας εκδηλώθηκε από την Επανασιακή Πολιτεία (1799-1807) με τον πληρεξούσιο της ρωσικής αυλής κόμη Γ. Μοτσενίγο, ο οποίος υπέβαλε σχέδιο για την οργάνωση της Εκπαίδευσης (Μάρτιος του 1803).²¹ Το ενδιαφέρον του Μοτσενίγου για την ανάπτυξη της παιδείας, καθώς και η ουσιαστική βοήθεια του Ι. Καποδίστρια, Γραμματέα της Επικρατείας, οδήγησε στην ίδρυση της δημόσιας Σχολής της Τενέδου. Στη σχολή δίδαξαν αξιόλογοι καθηγητές, όπως ο Ανδρέας Ιδρωμένος και ο Ανδρέας Μουστοξύδης. Η σχολή αυτή λειτούργησε από το 1805 έως το 1824, μέχρι δηλαδή τη χρονιά που ιδρύθηκε η Ιόνιος Ακαδημία.

Η περίοδος της διοίκησης της Κέρκυρας από τους Αυτοκρατορικούς Γάλλους (1807-1814) υπήρξε γόνιμη και δημιουργική για τα εκπαιδευτικά πράγματα. Το 1808 ιδρύθηκε η Ιονική Ακαδημία με 25 συνέδρους και πολλά αντεπιστέλλοντα μέλη από ολόκληρη την Ευρώπη.²² Επίσης, οι Γάλλοι συνέβαλαν σημαντικά στη διοργάνωση της δημόσιας εκπαίδευσης με την ίδρυση, εκτός της Ακαδημίας, μέσω των (δευτερευόντων) σχολείων, ενός ανωτέρου εκπαιδευτηρίου (Γυμνάσιο), βιβλιοθήκης και τυπογραφείου.

Επί Αγγλικής Προστασίας, παρά τις αντιδράσεις της διοίκησης, ιδρύθηκε η Ιόνιος Ακαδημία καθώς και σχολεία στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης.²³ Με την πείρα που είχε αποκτήσει στη διοργάνωση των εκπαιδευτικών του νεοσύστατου ελληνικού κράτους από τη θητεία του στην Αίγινα, ο Μουστοξύδης υπέβαλε, τον Σεπτέμβριο του 1833, έκθεση για την κατάσταση της εκπαίδευσης και πρότεινε λύσεις για την αναδιοργάνωση της παιδείας.²⁴

Προτείνει να θεοπιστεί η δωρεάν εκπαίδευση στην πρώτη βαθμίδα, η οποία οφείλει να είναι υποχρεωτική. Συζητά το θέμα των αναλυτικών προγραμμάτων και δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην αλληλοδιδασκτική εκπαίδευση. Τονίζει τη σημασία της ελληνικής γλώσσας, η οποία πρέπει να είναι το μόνο όργανο διδασκαλίας. Η μελέτη της ελληνικής γλώσσας και φιλολογίας πρέπει να αποτελέσει για την επανασιακή εκπαίδευση πρωταρχικό σκοπό. Για το πρόγραμμα των «δευτερευόντων σχολείων» τονίζει σχετικά με τη γλωσσική διδασκαλία:

20. Ιδιαίτερα σημαντική για την παιδεία υπήρξε, επίσης, η συνεισφορά των Επανασιακών λογίων Νίκανδρου Νούκιου, Ματθαίου Δεβαρή, Αντώνιου Έπαρχου, Νικολάου Σοφριανού, Ευγένιου Βούλγαρη, Νικηφόρου Θεοτόκη και άλλων. Για περισσότερα βλ. Ελλη Γιωτοπούλου-Σιοιλιάνου, *Κερκυραϊκά*, Αθήνα 1997, σσ. 218-237 και *Αντώνιος Έπαρχος. Ένας Κερκυραίος ούμανιστής του ΙΣΤ΄ αιώνα*, Αθήνα 1978. Θεόδωρος Γ. Παππάς, «Ματθαίος Δεβαρή: ένας Κερκυραίος λόγιος στο Βατικανό», στο: *Ελληνική παρουσία στην Κάτω Ιταλία και Σικελία*, εκδ. Απόστροφος, Κέρκυρα 2000, σσ. 241-271.

21. Βλ. Σπ. Μ. Θεοτόκης, *ό.π.*, σσ. 36-κ.ε.

22. Βλ. Jean Savant, «Η Ίονική Ακαδημία των Γάλλων», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 24 (1980), σσ. 1-68. Σταμ. Θ. Λάσκαρις, «Η Ίονική Ακαδημία. Ένα φιλολογικό ίδρυμα στην Κέρκυρα στα χρόνια της Ναπολεόντειας κυριαρχίας (μτφρ. Κ. Δαφνή)», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 24 (1980), σσ. 147-160.

23. Για περισσότερα βλ. Ν. Κ. Κουρκουμέλης, *Η εκπαίδευση στην Κέρκυρα κατά τη διάρκεια της Βρετανικής Προστασίας (1816-1864)*, Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Αθήνα 2002, σσ. 21-27.

24. Βλ. Σπ. Μ. Θεοτόκης, *ό.π.*, σσ. 111 κ.ε. Βλ. και Ν. Κ. Κουρκουμέλης, *ό.π.*, σσ. 281-284. Τον Σεπτέμβριο του 1833, ο Μουστοξύδης ως «Άρχων τής Παιδείας» προκήρυξε διαγωνισμό για τη σύνταξη ελληνολατινικού και λατινοελληνικού λεξικού.

«Συμφώνως με τούς κειμένους κανονισμούς, κατά τὸ πρῶτον ἔτος διδάσκονται αἱ τρεῖς γλῶσσαι: ἡ ἑλληνική, ἡ ἰταλική καὶ ἡ ἀγγλική. Ἄλλὰ τὸ βῆρος τοῦτο νὰ ἐμβαθύνωσι μικρὰ εἰς τὸ βάραθρον τριῶν γραμματικῶν, αἵτινες δὲν εἶναι οὔτε τοῦ αὐτοῦ συστήματος, εἶναι δυσβάστακτον. Εἶναι δυνατὸν διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ προοδεύσῃ ἡ ἐκπαίδευσις; Οὔτε νομίζομεν ὅτι ἡ ἔθνικὴ γλῶσσα κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος πρέπει νὰ διδάσκηται συγχρόνως μετ' ἄλλων γλωσσῶν. Τοῦτο θὰ εἶχε ὡς συνέπειαν νὰ σταματήσῃ τὴν διανοητικὴν ἰκανότητα τοῦ παιδίου, ἣτις εἶναι ἀκόμη ἀσθενής. Πρὸς τοῦτο πρώτη φροντίς θὰ εἶναι νὰ μάθῃ τὴν γλῶσσαν του.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος διδάσκονται πάλιν αἱ τρεῖς γλῶσσαι, ἐπὶ πλέον δὲ ἡ λατινική. Διὰ τούς ἀνωτέρω λόγους ὅμως ὀφείλομεν νὰ ἐλευθερώσωμεν τὸν μαθητὴν ἀπὸ τοῦ βάρους τούτου, διὰ νὰ δυναθῇ εὐχαρίστως νὰ προοδεύσῃ εἰς τὴν ἔθνικὴν γλῶσσαν, ἀφ' ἑαυτῆς δυσκολοτάτην. Καὶ ἐφ' ὅσον ἐμβαθύνει περισσότερον εἰς αὐτήν, ἐπὶ τοσοῦτῳ εὐκολώτερον μαθάνει ξένας γλώσσας. Διὰ τοῦτο ἡ λατινική πρέπει νὰ περιορισθῇ διὰ τὰ τρία ἐπόμενα ἔτη».²⁵

Στη συνέχεια προτείνει να καταργηθεί η διδασκαλία των ιταλικών και η διδασκαλία των αγγλικών να αρχίζει στην πέμπτη τάξη, δηλαδή στην τελευταία. Στο πρόγραμμα που προτείνει για τις πέντε τάξεις της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, για μαθητές δηλαδή 11-16 ετών, εισηγείται τη διδασκαλία νέων μαθημάτων, όπως της φυσικής, της χημείας, της ιστορίας, της γεωγραφίας, της μυθολογίας κ.ά.

Τονίζει ότι τα σχολεία της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου δεν ανταποκρίθηκαν στις προσδοκίες του κράτους, ούτε και στις ανάγκες του λαού. Μέσα σε τέσσερα χρόνια, από το 1830 ως το 1834, τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία μειώθηκαν από 126 σε 69 και οι μαθητές από 4.540 σε 2.719. Η αποτυχία αυτή οφείλεται στην απροθυμία του λαού για μόρφωση, στην αδιαφορία των γονέων, στην ύπαρξη σχολείων της «παλαιάς μεθόδου», στην υποχρέωση των γονέων να πληρώνουν δίδακτρα και, τέλος, στην ατέλεια των

κανονισμών καθώς και στην μη τήρηση αυτών.²⁶

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξε ο Μουστοξύδης και για την τριτοβάθμια εκπαίδευση και την Ιόνια Ακαδημία. Τόσο κατά τη διάρκεια της πρώτης θητείας του ως Άρχοντας της Παιδείας (1834) όσο και της δεύτερης (1857), υποστήριξε και εδώ τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και γραμματείας, και οργάνωσε τη βιβλιοθήκη.

Αναφορικά με τις αρχές των κεντρικών οργάνων της εκπαίδευσης, η Γενική Επιτροπή Δημόσιας Εκπαίδευσης ασκούσε το γενικό έλεγχο και πρότεινε σχετικά στη Γερουσία. Ο Μουστοξύδης τοποθετήθηκε πρόεδρος της Επιτροπής λόγω της αξίας του και της εμπειρίας του, αλλά οι επιλογές του δεν ήταν πάντοτε επιτυχείς, τόσο ως πρόεδρου της επιτροπής όσο και ως Άρχοντας της Παιδείας. Οι προσωπικές φιλοδοξίες, οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των διανοουμένων και οι εντάσεις ανάμεσα στα δυο ρεύματα που συσπειρώνονταν γύρω από τις δυο μεγάλες κερκυραϊκές οικογένειες, Θεοτόκη και Βούλγαρη, δεν επέτρεψαν στον Μουστοξύδη να πραγματοποιήσει το πρόγραμμά του για τη δημόσια εκπαίδευση. Απογοήτευσε πολλούς, ήρθε σε σύγκρουση με τον πρόεδρο της Γερουσίας Εμμανουήλ Θεοτόκη, τον έφορο Γ. Θεριανό, ενώ με τις ενέργειές του εμπόδισε να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στην εκπαίδευση ο Αθανάσιος Πολίτης, ο Ανδρέας Κάλβος και άλλοι. Επίσης, οι πιέσεις της βρετανικής διοίκησης, οι επιθυμίες του περιβάλλοντος της οικογένειας Καποδίστρια, αλλά και οι προσωπικές αντιπάθειες του ίδιου, δεν του επέτρεψαν να αποφασίζει πάντοτε αντικειμενικά. Η αντιπάθειά του, για παράδειγμα, προς τον Πολίτη είναι χαρακτηριστική. Ακόμη, η πρόσκληση που απύθνη στον Νεόφυτο Δούκα να διδάξει στην Ακαδημία έγινε πολύ αργά, όταν ο σοφός γέρον ήταν αδύναμος και ασθενής. Το ίδιο συνέβη και με τον Βαρθολομαίο Κουτλουμουσιανό,²⁷ τον οποίο προσκάλεσε να διδάξει στο Ιεροσπουδαστήριο.

25. Σπ. Μ. Θεοτόκης, *ό.π.*, σ. 113.

26. Βλ. Ερμάννος Λούντζης, *Περί τῆς ἐν Ἑσπανίῳ διοργανώσεως τῆς Δημόσιας Ἐκπαιδείσεως*, Αθήνα 1857.

27. Βλ. Κ.Θ. Δημαράς, «Καποδίστριας – Μουστοξύδης – Κουτλουμουσιανός», *Θησαυρίσματα*, 1 (1962), σσ. 14-62.

Σιγά σιγά έχασε την αρχική αίγλη που περιέβαλε το όνομά του, δημιούργησε εχθρούς και, τελικά, δεν μπόρεσε να αποτρέψει ενέργειες της Γερουσίας, όπως αυτή της 26ης Ιανουαρίου/8ης Φεβρουαρίου 1835, που καθιέρωνε τα ιταλικά ως γλώσσα της διοίκησης. Τα πολιτικά γεγονότα της εποχής τού έδωσαν την αφορμή να υποβάλει την παραίτησή του, στις 5 Μαΐου, να διασώσει την υπόληψή του και να δημιουργήσει το έρεισμα να επανέλθει αργότερα στα εκπαιδευτικά πράγματα.²⁸

Απέχων, για ένα χρονικό διάστημα, από την πολιτική ζωή της Επτανήσου, ο Μουστοξύδης επιδίδεται στην έρευνα, τη συγγραφή και άλλες πολιτιστικές δραστηριότητες. Συμμετέχει, μαζί με τον Γεράσιμο Μαρκορά, τον Πέτρο Βράϊλα-Αρμένη, τον Ανδρέα Κογεβίνα και τον Πέτρο Κουαρτάνο, στη δημιουργία και τη σύνταξη του καταστατικού της Φιλαρμονικής Εταιρείας, το 1842. Μεταξύ των ετών 1843-1853 εκδίδει το περιοδικό *Έλληνομνήμων* ή *Σύμμικτα Έλληνικά*.²⁹ Με ενέργειές του ιδρύθηκε, το 1845, στην Κέρκυρα η «*Εταιρεία τῶν Φιλομαθῶν*», της οποίας έγινε πρόεδρος. Εκλέχτηκε εκ νέου βουλευτής στη Θ' Βουλή το 1850. Πρωτοστάτησε σε πολλές ενέργειες εναντίον των Άγγλων, εξέδωσε τις εφημερίδες *Παρίς* και *Φιλαδέλφης* και είχε εθνική δράση.

Το 1848 εξέδωσε το *Delle cose Corciresi*, έργο το οποίο έγινε δεκτό με ευνοϊκά σχόλια, αλλά νεότερα αρχαιολογικά ευρήματα ανάγκασαν το Μουστοξύδη να αφαιρέσει αριθμό σελίδων από το έργο του (στα υπάρχοντα αντίτυπα τις σελίδες 153-160, 337-376, 465-640, 673-680). Συνεργάστηκε με τον

Tommaso, όταν ο τελευταίος ήρθε εξόριστος στην Κέρκυρα τον Αύγουστο του 1849, όπου παρέμεινε για επτά ολόκληρα χρόνια. Συνεργάστηκε, επίσης, με τον ελληνοιστή William Edward Gladstone, ο οποίος ήρθε στην Κέρκυρα το 1858. Τελευταία δραστηριότητα η ίδρυση της «*Ιονίου Έταιρείας*» της οποίας υπήρξε ο πρώτος πρόεδρος το 1860.

Στο μεταξύ, το 1852, Άρχων της Δημόσιας Παιδείας ανέλαβε ο Στέφανος Παδοβάς, ενώ την ίδια χρονιά ο Ανδρέας Κάλβος εγκατέλειψε την Κέρκυρα, πλήγμα σημαντικό για την εκπαίδευση του νησιού.

Τα γεγονότα του 1854, ο Κριμαϊκός πόλεμος, ο Αγώνας της ανεξαρτησίας, τα δάνεια και τα χρέη του Ιονίου Κράτους, οδήγησαν στη μείωση των μισθών και ανάγκασαν τη Γερουσία να επαναφέρει το σύστημα που όριζε τη συμμετοχή των γονέων στα έξοδα του σχολείου, καθώς και άλλους περιορισμούς. Η δημόσια εκπαίδευση ζημιώθηκε πολύ: πολλά σχολεία έκλεισαν, ενώ άλλα έχασαν πολλούς μαθητές. Οι προτάσεις της αρμόδιας για τα εκπαιδευτικά Επιτροπής της βουλής για αναδιοργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος δεν έγιναν δεκτές. Αντί ουσιαστικής αλλαγής η Γερουσία πρότεινε διάφορα μέτρα, χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο, ενώ ο πρόεδρος της Επιτροπής της Βουλής για τη δημόσια εκπαίδευση, κόμης Ερμάνος Λούντζης, χαρακτήρισε την κατάσταση της παιδείας άθλια.³⁰ Υπό αυτές τις συνθήκες κατατέθηκε το νομοσχέδιο για την εκπαίδευση στις 9 Ιουνίου 1857 και ψηφίστηκε ως «*Νόμος Κ' περί παιδείας*», στις 15/27 Ιουλίου 1857. Ο Νόμος καθόριζε ότι τα σχολεία ήταν τα Προκαταρκτικά, τα Λύκεια, το Γυμνάσιο, το Ιεροσπουδαστήριο και η Ακαδημία.

28. Βλ. Ν.Κ. Κουρκουμέλης, *Η εκπαίδευση στην Κέρκυρα*, ό.π., σσ. 291-296.

29. Αργότερα, το 1903, ο Σπυρίδων Λάμπρος θα εκδώσει το περιοδικό *Νέος Έλληνομνήμων*, προς τιμήν του Μουστοξύδη.

30. Ο Ερμ. Λούντζης εξέδωσε στην Αθήνα, το 1857, το βιβλίο του *Περί τῆς ἐν Ἐπτανήσῳ διοργανώσεως τῆς Δημόσιας Ἐκπαίδευσως*, στο οποίο παρουσιάζει με εμπεριστατωμένο τρόπο τις απόψεις του για την παιδεία, τη μέθοδο διδασκαλίας και την υποχρεωτική εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, ο Λούντζης υποστηρίζει τη δωρεάν εκπαίδευση, προτείνει να ιδρυθεί Διδακκαλειό στην Κέρκυρα για την εκπαίδευση των διδασκάλων, να κάνουν πρακτική άσκηση στο Κεντρικό Σχολείο, να αναθεωρηθούν τα διδακτικά βιβλία και, τέλος, να δοθούν αυξήσεις στους μισθούς των εκπαιδευτικών.

Στις 6 Οκτωβρίου 1857 η Γερουσία τοποθέτησε εκ νέου Άρχοντα της παιδείας τον Ανδρέα Μουστοξύδη, μετά την παραίτηση του Ναπολέοντα Ζαμπέλη.

Η δεύτερη θητεία του Μουστοξύδη απεδείχθη δυσχερέστερη από την πρώτη. Από τη μια η δημοσίευση των θέσεων του Λούντζη με τις συγκεκριμένες προτάσεις του για τα προβλήματα της παιδείας και, από την άλλη, η δυναμική αντιπολίτευση των Ριζοσπαστών, αλλά και του κόμματός του, δυσχέρανε το έργο του. Τα προβλήματα της εκπαίδευσης έγιναν περισσότερο επιτακτικά λόγω έλλειψης κονδυλίων για την παιδεία. Η μικρή αύξηση που δόθηκε από το 1856 και μετά, ήταν ανεπαρκής.

Μέσα σ' αυτό το αρνητικό κλίμα, ο Μουστοξύδης υπέβαλε στη Γερουσία, στις 1/13 Ιουνίου 1859, τον «Κανονισμόν τῶν ἐν Κερκύρα σχολείων τῶν κορασίων», που αποτέλεσε καινοτομία για την εκπαίδευση του Ιονίου Κράτους. Τα αποτελέσματα, όμως, δεν ήταν ικανοποιητικά, αφού η παρουσία των παρθεναγωγείων της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας λειτούργησε αρνητικά στην προσπάθεια αυτή.

Τον Οκτώβριο του 1859 ο Μουστοξύδης προέβη στις ενέργειες εκείνες που επέτρεψαν το διορισμό καθηγητών στην Ιόνιο Ακαδημία και στα λύκεια. Όμως, πολλοί νέοι Επτανήσιοι προτιμούσαν ήδη να σπουδάζουν στην Αθήνα. Το 1860 η Ιόνιος Ακαδημία είχε μόνο 63 φοιτητές και 14 καθηγητές. Τον Οκτώβριο του 1859 ο Μουστοξύδης υπέβαλε στη Γερουσία τον Κανονισμό λειτουργίας των λυκείων, ο οποίος όμως δεν εφαρμόστηκε ποτέ.³¹

Στην έκθεση για τη Δημόσια Εκπαίδευση που υπέβαλε στη Βουλή το 1859 τονίζει την ανάγκη: «να είσαχθῆ

συστηματικὴ ἐκπαίδευσις βαίνουσα ἐπὶ ἐδραίων βάσεων, σύμμετρος μὲν πρὸς τὰς κοινωνικὰς ἡμῶν χρείας, συνάδουσα δὲ πρὸς τοὺς ἡμετέρους θεσμούς καὶ συμ-προβιβάζουσα μὲ τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ λαοῦ διάπλασιν, ὥστε διὰ τούτων μάλιστα νὰ διακρίνωνται αἱ κοινωνικαὶ τάξεις, νὰ διασημαίνωνται οἱ ἀληθεῖς αὐτῶν βαθμοί, νὰ διαγιγνώσκονται αἱ εἰδικαὶ τῶν ἀτόμων ἰκανότητες καὶ ἀπόνως ἅμα καὶ ἀναμφισβητήτως νὰ προσδιορίζεται τὸ ἔργον καὶ ἡ θέσις ἐκάστου».³²

Στη συνέχεια παρουσιάζει τις αδυναμίες του υπάρχοντος εκπαιδευτικού συστήματος και τονίζει την ανάγκη για πρακτική εκπαίδευση των μαθητών. Επισημαίνει την έλλειψη ειδικών μαθημάτων και κατακρίνει τον υπερβολικά μεγάλο αριθμό υποχρεωτικών διδασκαλιών. Θα επιθυμούσε ορισμένα από αυτά να είναι μαθήματα επιλογής, για να μπορέσουν οι μαθητές να εμπεδώσουν τη διδακτέα ύλη. Μπορούμε να πούμε ότι προηγείται της εποχής του: «Ἐὰν τις ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ἐκτὸς τῆς κατηχήσεως καὶ ἄλλων ἱερῶν καὶ θεολογικῶν παιδευμάτων, ἐκτὸς τῆς ἱστορίας, γεωγραφίας, χρονολογίας καὶ μυθολογίας, ἐκτὸς τῆς στοιχειώδους μαθηματικῆς καὶ τινων καλλιτεχνικῶν μαθημάτων, τσαῦτα γλῶσσα, ὅσα οὐδαμῶς σχεδὸν τῆς Εὐρώπης ἐν τοιούτοις καταστάσεσιν διδάσκονται, κατεπίεζον διὰ τῆς συγχρόνου παραδόσεως τὴν τρυφερὰν ἡλικίαν, ἀμβλύνουσαι μᾶλλον διὰ τῆς συγχύσεως τῶν γραμματικῶν ἢ ὀξύνουσαι καὶ ἀναπτύσσουσαι τὸν νοῦν, καὶ ὅτι πάντα ταῦτα ὕφειλον οἱ παῖδες ἐκόντες ἄκοντες νὰ διδάσκωνται καὶ νὰ ἐκμανθάνωσιν ἐν περιόδῳ τεσσάρων ἐτῶν ἐν τοῖς δευτερεύουσι καὶ πέντε τόποισι ἐν τῷ Γυμνασίῳ, ἀνεκδοιάστως θελεῖ ὁμολογήσῃ ὅτι οὐδεμία ἐν οὐδενὶ μαθήματι ἠδύνατο εὐλόγως νὰ ἐλπισθῆ ἐπίδοσις ἐκ τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως. [...] Καὶ ἀληθῶς ἡ ἀνάγκη αὕτη, ἡ καθιστώσα στερεότυπον τὴν ἐκπαίδευσιν, ἀπέβαινε τοσοῦτον ἐπιβλαβής, ὅσον ἦτο παράλογος».

31. Βλ. Α. Μουστοξύδης, *Τὰ κυριώτερα τῆς περὶ Παιδείας ἐπισήμου τοῦ Ἄρχοντος Ἀλληλογραφίας πρὸς τὴν ἐκλαμπροτάτην Γερουσίαν*, μέρος Α' (1857-1859), Κέρκυρα 1859, σσ. 185-202. Ο Μιχαὴλ Μουστοξύδης τύπωσε, προχρονολογημένα το ἔργο αὐτό, γιὰ νὰ τιμῆσει το ἔργο του πατέρα του. Τὴν ἴδια χρονία τυπώθηκε το ἔργο του Ἀνδρέα Μουστοξύδη, *Πρὸς τὴν Ἐυγενεστάτην Βουλὴν. Ἐκθεσις περὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως παραγγελομένη τῷ Ἄρχοντι ὑπὸ τοῦ 54ου ἄρθρου τοῦ Κ' Νόμου, τοῦ Ἐνδεκάτου Κοινοβουλίου*, Κέρκυρα 1859.

32. *Ἐκθεσις, ὁ. π.*, 2. 5.

Καταλήγοντας, συνοψίζει τις αδυναμίες και τα ελαττώματα της δημόσιας εκπαίδευσης, ως εξής: «Τοιουτοτρόπως οὐ μόνον ἀόριστος ἦτο ἡ ἐκπαίδευσις, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαστὴ καὶ ἐντὸς βραχυτάτης περιόδου συνισταμένη. Ἴνα δὲ μὴ μάτην μακρηγορῶ δι ἐξερχόμενος ἕκαστον τῶν ἐλαττωμάτων, ἐν ᾧ μάλιστα καὶ ἐν τοῖς ἐπομένοις κεφαλαίοις ἀναγκάζομαι καὶ αὐθις, ἀγόμενος ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ὑποκειμένου λόγου, νὰ ἐπιφυσῶ ὅπωςδὴποτε τὰ αὐτὰ, ἀρκοῦμαι εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι τὰ χαρακτηρίζοντα ἐξ ἀρχῆς τὴν κατάστασιν τοῦ τε Γυμνασίου καὶ τῶν δευτερευόντων σχολείων ἦσαν ἐν συνόψει τὰ ἐξῆς: α') ἀόριστος ἐκπαίδευσις περιλαμβάνουσα ποιά τινα μαθήματα οὐχὶ κατὰ πρόνοιαν ἐκλεγόμενα, ἀλλὰ κατ' ἀρέσκειαν, καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο πλείονα ἐν τῷ Γυμνασίῳ, ἐλάσσονα δὲ ἐν τοῖς δευτερεύουσι σχολείοις, καίτοι οὐδεμιᾶς ὑπαρχούσης διαφορᾶς τῶν καταστημάτων τούτων, ὡς εἰς τὴν αὐτὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν ἐξ ἴσου ὑπαγομένων -β') ἄσκοπος διάταξις αὐτῶν οὐδεμίαν παρέχουσα εἰδικὴν ἐκπαίδευσιν -γ) περιστολὴ αὐτῶν ἐντὸς περιόδου κατὰ τὸ δοκοῦν τεταγμένης ἄνευ τινὸς ἀνασκοπῆς οὔτε τῆς φύσεως ἑκάστου οὔτε τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν καὶ τῆς συγχρόνου τῶν πλείστων παραδόσεως -δ') συμπίλωσις αὐτῶν εἰς τὰς τάξεις καὶ ἀναγκαστὴ πάντων ἀκρόασις οὐχὶ ἐπιδόσεως χάριν, ἀλλὰ συνεχοῦς τῶν παιδῶν ἐνασχολήσεως κατὰ πάσας τὰς παραδοσίμους ὥρας -ε') ἀνάθεσις πλειόνων μαθημάτων εἰς τὸν αὐτὸν διδάσκαλον οἰκονομίας χάριν -ς') ἔλλειψις ὠφελίμων εἰς παράδοσιν κειμένων καὶ αὐθαίρετος αὐτῶν ἐκλογὴ ὑπὸ τῶν διδασκάλων, ἢ ὑπαγόρευσις ἰδίων χειρογράφων καταναλίσκουσα ἐπὶ ματαίῳ τὸν πολῦτιμον τῆς παραδόσεως χρόνον καὶ καθιστῶσα πρὸς τοὺς μαθητὰς

ἀδύνατον τὴν κατ' οἶκον προμελέτην καὶ δυσχερεστέραν τοῦ δέοντος τὴν ἐπιμελέτην».

Με πικρία και απογοήτευση διαπιστώνει, κρίνοντας την κατάσταση της μέσης εκπαίδευσης, ότι «οὔτε ἀρχὰς οὔτε σύστημα ἔχουσα οὔτε σκοπὸν οὐδένα, ὀλίγους μὲν ἔφερε τοὺς καρπούς, πολλὰς δὲ ἐπέσυρε καθ' ἑαυτῆς τὰς ἐπικρίσεις τοῦ κοινοῦ».³³

Όταν ο Ανδρέας Μουστοξύδης ανέλαβε την προεδρία της νεοσυσταθείσας «Ἰονίου Ἑταιρείας», ἐνὸς συλλόγου που δημιουργήθηκε για την προαγωγή των Επιστημῶν, των γραμμάτων και των τεχνῶν, ἀποτέλεσμα της ελληνοβρετανικῆς συνεργασίας, η ἀντίδραση του Αντωνίου Δάνδολου ἦταν ἐντονή. Ο Δάνδολος, ὅπως και πολλοὶ ἄλλοι, θεώρησε την ἐνέργεια του Μουστοξύδη προκλητική. Τύπως λοιπὸν τις ἀντιρρήσεις του σε μια ἐπιστολὴ που μοίρασε στην Κέρκυρα. Ο θόρυβος που προκάλεσε ἦταν τέτοιος που, ἴσως, να ἦταν και η αἰτία του θανάτου του, στις 18/30 Ιουλίου 1860.³⁴

Η κατάσταση της παιδείας στα Επάνησα μετά τον θάνατο του Μουστοξύδη δεν ἦταν σε καθόλου καλὸ ἐπίπεδο. Καταργήθηκε η Ακαδημία, η μόρφωση των δασκάλων και καθηγητῶν των σχολείων προκαταρκτικῆς και μέσης εκπαίδευσης ἦταν ἀνεπαρκῆς, η κτιριακὴ υποδομὴ ἀκατάλληλη, η ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος ἀπέδιδε ἀμφισβητούμενα ἀποτελέσματα³⁵ και η ἀδιαφορία περισσεύε ἀπό παντού. Αὐτὰ εἶναι μερικὰ ἀπὸ τα προβλήματα της παιδείας, ὅπως τα παρουσιάζει ο προσωρινὸς Ἀρ-

33. Στο ἴδιο, σσ. 6-9.

34. Ο Πέτρος Βράϊλας-Αρμένης ἐξεφώνησε τον ἐπικήδειο λόγο που δημοσιεύθηκε στην ἐφ. *Παρατηρητὴς* αρ. 125 (23-7-1860).

35. Όταν ἀρχισε να ἐφαρμόζεται συστηματικὰ η ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος στα Ἰόνια Νησιά, ἀπὸ το 1834, εἶχε ἀρχίσει να ἐγκαταλείπεται και να ἀποδοκιμάζεται στην Ευρώπη. «Η ἔλλειψη κάθε ουσιαστικῆς ἐπαφῆς του δασκάλου με τοὺς μαθητὲς του», υποστηρίζει ο Αλέξης Δημαρὰς, «ο μηχανιστικὸς τρόπος διδασκαλίας, που στηριζόταν στη μίμηση και στην ἀπομνημόνευση περισσότερο παρά στην ἐκμάθηση, η αὐστηρότατη πειθαρχία (και το συνακόλουθο σύστημα ποινῶν), που ἀποτελοῦσαν κύρια συστατικὰ της, κρίθηκε τελικὰ ὅτι εἶχαν στα παιδιὰ ἀντίθετα ἀποτελέσματα ἀπὸ τα ἐπιδιωκόμενα. Ἀντὶ, δηλαδή, στα ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα να προετοιμάζεται μια γενιὰ ἐγγράμματων και ἐλευθέρων σκεπτόμενων πολιτῶν, τα μικρὰ παιδιὰ ἀσκούσαν στην ἐπανάληψη (και παραδοχὴ) πληροφοριῶν τις ὁποῖες συνήθως δεν καταλάβαιναν, στην ἀκριβὴ ὑπακοή σε ἀκαμπτους κανόνες, στην ὑποταγὴ σε μια δοτὴ ἀυταρχικὴ ἐξουσία». Αλέξης Δημαρὰς, «Εκπαίδευση 1830-1871. Η διαμόρφωση του ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος», ἰν: *Ἱστορία του Νέου Ἑλληνισμοῦ 1770-2000*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 2004, τόμ. 4, σ. 181.

ων Ιωάννης Οικονομίδης στην έκθεση που υποβάλλει στη Βουλή.³⁶ Τα εκπαιδευτικά πράγματα της Επτανήσου θα ομαλοποιηθούν, μετά από πολλές συζητήσεις, αλληπάλληλα νομοσχέδια και διαφωνίες, στις 20 Δεκεμβρίου 1865 με τον Νόμο ΡΗ', ο οποίος όριζε τα «περί οργανώσεως τῆς Ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν Ἑπτάνησον». Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του καταργούνται: το Αρχοντείο της Παιδείας, η Ιόνιος Ακαδημία, το Ιεροσπουδαστήριο και τα Λύκεια. Η παιδεία των Επτανήσων θα ενταχθεί εφεξής στο εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Τα προβλήματα όχι μόνο δεν θα λυθούν αλλά θα πολλαπλασιαστούν, ο Στέφανος Παδοβάς θα υποβάλει την παραίτησή του από το βουλευτικό αξίωμα και θα πρέπει να περιμένουμε τον Γεώργιο Θεοτόκη που ως υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως θα προτείνει σειρά εκπαιδευτικών νομοσχεδίων για την αναθεώρηση του εκπαιδευτικού συστήματος.

Για να συνοψίσουμε: ο Μουστοξύδης άνοιξε νέους δρόμους για τη μελέτη της ιστορίας του νεότερου ελληνισμού. Διείδε τη σημασία που έχει για τη νεώτερη ελληνική ιστορία η μελέτη των μεσαιωνικών και βυζαντινών κειμένων. Μαζί με τον Κοραή και τον Καποδίστρια πρόβαλαν την εθνική υπόθεση στην Ευρώπη και επηρέασαν θετικά.

Διέθετε πραγματική αγάπη για τους νέους, τη μόρφωση, την παιδεία και τη γλώσσα. Δίδαξε το σεβασμό για τον δάσκαλο και θεωρούσε πολύ σημαντικό το ήθος και το κύρος του.

Στην εφημερίδα της Τεργέστης *Κλειώ* (αριθ. 1036, 25/27-5-1881) ο Φερδινάνδος Γρηγορόβιος έγραψε ότι «ὁ Μουστοξύδης καὶ ὁ Καποδίστριας κρίνονται ὡς οἱ σπουδαιότεροι Κερκυραῖοι τοῦ 18ῆ αἰῶνος». Από την πλευρά του ο Σπυρίδων Λάμπρος τονίζει: «Ὁ Ἄνδρέας Μουστοξύδης δὲν εἶναι μόνον ὁ δεξιὸς συνεργάτης τοῦ Καποδιστρίου ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀναστάσεως τῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ ὁ ρηξικέλευθος Ἄρχων τῆς Παιδείας τῶν Ἰονίων νήσων, δὲν εἶναι μόνον ὁ σοφὸς φιλόσοφος τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ὁ ἀκάματος ἱστορικός καὶ μεσαιωνοδίφης καὶ ἰδρυτὴς τῆς νέας τῶν Ἑλλήνων ἱστοριογραφίας, ἀλλ' εἶναι συνάμα ὁ ἀγνὸς πατριώτης, ὅστις ἠγάπησε θερμῶς τὰς ἑλληνίδας καὶ ἰταλίδας Μούσας».³⁷

Εν κατακλείδι, η προσφορά του στην παιδεία της Επτανήσου και της Ελλάδος υπήρξε πολύ σημαντική. Ασχολήθηκε με την αρχαία ελληνική γραμματεία, τη βυζαντινή φιλολογία, την ιστορία, την αρχαιολογία, την επιγραφική, την έκδοση των κειμένων, την αρθρογραφία σε περιοδικά και εφημερίδες, την πολιτική και την οργάνωση της εκπαίδευσης.

36. Βλ. Ι.Ν. Οικονομίδης, *Ἐκθεσις ἐπὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καθυποβληθεῖσα τῇ Εὐγενεστάτῃ βουλῇ τοῦ 12ου Κοινοβουλίου κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς σύνοδον ὑπὸ τοῦ προσαίρως ἐπιτελοῦντος καθήκοντα ἄρχοντος*, Κέρκυρα 1862.

37. Περιοδικό *Μελέτη* (1908), σσ. 30-31.

Βιβλιογραφία

- Αντωνίου, Δ., «Αρχείο υπουργείου Παιδείας. Υποθέσεις από τα Ιόνια Νησιά (1840-1864)», *Στ' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Ζάκυνθος 23-27 Σεπτ. 1997. Πρακτικά*, Κέντρο Μελετών Ιονίου, Εταιρεία Ζακυνθιακών Σπουδών, τόμος 1, Αθήνα 2000, σσ. 381-392.
- Αντωνίου, Δ., *Οι απαρχές του εκπαιδευτικού συστήματος στο νεοελληνικό κράτος. Το σχέδιο της Επιτροπής του 1833*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1992.
- Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.), *Καποδοστριακόν Αρχείον*, Γραμματεία Εκκλησιαστικών (Υπουργείον Θρησκείας και Παιδείας), 1829-1832.
- Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, Έλλη, «Η Επτανησιακή παιδεία στα χρόνια της ξενοκρατίας», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 15 (1970), σσ. 101-121.
- Δασκαλάκης, Απ., *Κείμενα-Πηγαί της ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης, Σειρά τρίτη. Τα περί παιδείας*, τόμ. Α', Αθήνα 1968.
- Δημαράς, Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, 2 τόμοι, Έρμης, Ν.Ε.Β., Αθήνα 1986.
- Δημαράς, Κ.Θ., «Α. Μουστοξύδης, 1818. Σχολιασμένα κείμενα», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 8 (1960), σσ. 142-150.
- Δημαράς, Κ.Θ., «Καποδίστριας – Μουστοξύδης – Κουτλουμουσιανός», *Θησαυρίσματα*, 1 (1962), σσ. 14-62.
- Θεοτόκης, Σπ., «Η εκπαίδευση εν Επτανήσω (1453-1864)», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 5 (1956), σσ. 9-142.
- Ιδρωμένος, Α.Μ., «Η πρώτη δημοσία σχολή εν Κερκύρα (1805-1824)», *Παρνασσός* ΙΓ' (1890), σσ. 276-280.
- Ιδρωμένος, Α.Μ., «Περί της εν ταις Ιονίοις Νήσοις Εκπαιδύσεως από της εν τους Ενετούς υποταγής μέχρι της εθνικής αυτών αποκαταστάσεως (1386-1864)», *Αιτικών Ημερολόγιον του έτους 1874*, 8 (1873), σσ. 198-237.
- Κιτρομπλίδης, Π., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1996.
- Κόκκωνας, Ιωάννης, *Οι μαθητές του Κεντρικού Σχολείου (1830-1834)*, εκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1997.
- Κούκου, Ελένη, «Το υπόμνημα του Καποδίστρια του 1815 για την οργάνωση της Παιδείας και της Δικαιοσύνης στα Επτάνησα», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας "Το Ιόνιο Κράτος 1815-1864"*, 21-24 Μαΐου 1988, Κέρκυρα, Κέντρο Μελετών Ιονίου, Αθήνα 1997, σσ. 195-205.
- Κούκου, Ελένη, *Ο Καποδίστριας και η παιδεία*, Β', 1827-1832, *Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αιγίνης*, Αθήνα 1972.
- Κουρκουμέλης, Ν.Κ., *Η εκπαίδευση στην Κέρκυρα κατά τη διάρκεια της Βρετανικής Προστασίας (1816-1864)*, Αθήνα 2002.
- Λούντζης, Ερμ., *Περί της εν Επτανήσω διοργανώσεως της Δημοσίας Εκπαιδύσεως*, Αθήνα 1857.
- Μανίς, Ε., *Ανδρέας Μουστοξύδης 1785-1860. Ο επιστήμων, ο ποδοκίς, ο αγωνιστής*, Αθήνα 1960.
- Μπουζάκης, Σήφης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985)*, Gutenberg, Αθήνα 1991.
- Νικοκάβουρα, Αγάθη, «Επιστολές Ανδρέα Μουστοξύδη», *Θησαυρίσματα* 2 (1963), σσ. 118-142.
- Νικοκάβουρα, Αγάθη, «Το αρχείο του Ανδρέα Μουστοξύδη», *Πρακτικά Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου* (23-29 Σεπτεμβρίου 1965), τόμ. Α', Αθήνα 1967, σσ. 146-152.
- Νικοκάβουρα, Αγάθη, *Ο Ανδρέας Μουστοξύδης και η Παιδεία*, Κέρκυρα 1965.
- Τζίκας, Χρ., *Ο Ι.Π. Κοκκώνης και ο ρόλος του στη δεμεσίωση και τα πρώτα βήματα της δημοτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1999.